NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

# BOSHLANG‘ ICH SINF O‘ QUVCHILARINING NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ ZIGA XOS LINGVODIDAKTIK XUSUSIYATLARI

**Orazbaeva Gozzal Usnaddin qizi**
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
13.00.01. Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi mutaxassisligi tayanch doktoranti
ORCID: 0009-0002-6342-8349
E-mail: ogozzal@bk.ru

***Annotatsiya:*** *Ushbu maqolada boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini rivojlantirishning nazariy va lingvodidaktik asoslari tadqiq etildi. Nutqni rivojlantirishdagi lingvistik va kommunikativ komponentlari tahlil qilindi va o‘ quvchilarning dars jarayonida olgan bilimlarini amaliy nutq ko‘ nikmalariga aylantirishda ijodiy topshiriqlarning didaktik imkoniyatlari ochib berildi. Nutqiy savodxonlik rivojlanishining asosiy ko‘ rsatkichlari sifatida nutqning to‘ g‘ riligi, mazmundorligi, bog‘ liqligi va kommunikativ mosligi belgilanadi. Natijada “til tizimi - ijodiy topshiriqlar - kommunikativ mazmun”dan iborat model taklif etiladi. Ushbu model boshlang‘ ich sinf o‘ quvchisining grammatik va leksik bilimlarini faollashtirish orqali, ularni kommunikativ vaziyatlarda qo‘ llash va nutqiy savodxonlikka erishishning o‘ zaro bog‘ liqligini aks ettiradi.*

***Kalit so‘ zlar:*** *boshlang‘ ich sinf, nutq tili, nutq rivojlanishi, lingvodidaktika, ijodiy topshiriqlar, til bilimlari, kommunikativlik, mazmundorlik, aloqadorlik.*

## СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

***Аннотация:*** *В данной статье исследуются теоретические и лингводидактические основы развития речи учащихся начальных классов. Анализируются лингвистические и коммуникативные компоненты развития речи и раскрываются дидактические возможности творческих заданий в преобразовании знаний, полученных учащимися в ходе урока, в практические речевые навыки. В качестве основных показателей развития речевой грамотности определяются правильность, содержательность, связность и коммуникативная совместимость речи. В результате предлагается модель, состоящая из “языковой системы - творческих заданий - коммуникативного содержания.” Данная модель отражает взаимосвязь использования грамматических и лексических знаний учащегося начальных классов в коммуникативных ситуациях и достижения речевой грамотности путем их активизации.*

***Ключевые слова:*** *начальный класс, язык речи, развитие речи, лингводидактика, творческие задания, языковые знания, коммуникативность, содержательность, связность.*

## SPECIFIC LINGUODIDACTIC FEATURES OF SPEECH DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

***Abstract:*** *This article explores the theoretical and linguodidactic foundations of speech development in primary school students. The linguistic and communicative components of speech development are analyzed, and the didactic possibilities of creative tasks in transforming students’ knowledge acquired during the lesson into practical speech skills are revealed. As the main indicators of speech literacy development, the correctness, substance, coherence, and communicative compatibility of speech are defined. As a result, a model consisting of “linguistic system - creative tasks - communicative content” is proposed. This model reflects the relationship between using a primary school student’s grammatical and lexical knowledge in communicative situations and achieving speech literacy by activating them.*

***Keywords:*** *primary school, language of speech, speech development, linguodidactics, creative tasks, linguistic knowledge, communicativeness, substance, coherence.*

## KIRISH.

Maktablarda boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini rivojlantirish ta’lim-tarbiya jarayonining muhim yo‘ nalishlaridan biridir. Nutqiy savodxonlik o‘ quvchining o‘ z fikrini aniq, tushunarli, grammatik jihatdan to‘ g‘ ri va

madaniyatli tarzda yetkaza olish qobiliyatini o‘ z ichiga oladi. Bu qobiliyatni samarali shakllantirishda lingvodidaktika nutqni rivojlantirish negizidagi tilni o‘ qitishning nazariy va amaliy asoslarini belgilaydi.

Boshlang‘ ich sinflarda o‘ quvchilarning nutqini rivojlantirishning o‘ ziga xos lingvodidaktik xususiyatlari, eng avvalo ularning yosh psixologik xususiyatlari bilan bog‘ liq. Bu davrda bolalarning so‘ z boyligi jadal rivojlanib boradi, lekin til birliklarini ongli ravishda qo‘ llash tajribasi kam bo‘ ladi. Shuning uchun, o‘ qitish jarayonida lug‘ at bilan ishlashni o‘ ziga xos zamonaviy usullarda, tizimli ravishda tashkil etish, yangi so‘ zlarning ma’nosini tushuntirish, ularni nutq jarayonida va matn yozish tarkibida qo‘ llashga o‘ rgatish maqsadga muvofiq. Shu sababli, boshlang‘ ich sinflarda nutqni rivojlantirish masalasi til bilimlarini berishning qo‘ shimcha komponenti emas, balki umuman, o‘ quv jarayonining sifatini belgilaydigan asosiy pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralishi kerak. Aynan ushbu omillar zamonaviy ta’lim jarayonida o‘ quvchilarning muloqotchanlik faolligini oshirish, mustaqil mushohada yuritish hamda o‘ z pozitsiyasini dalillash kompetensiyasini shakllantirishga bo‘ lgan ehtiyojni belgilaydi. Bu esa, o‘ z navbatida, tadqiqot mavzusining ilmiy va amaliy ustuvorligini ko‘ rsatadi.

**ADABIYOTLAR TAHLILI.**

Hozirgi lingvodidaktikada til o‘ rganish tushunchasi grammatik qoidalarni yodlashdan kommunikativ harakatga yo‘ naltirilgan. Nutqning ijtimoiy manbalarini asoslashda L.S.Vygotskiy ta’limotiga tayanish maqsadga muvofiq. Ushbu yondashuvga ko‘ ra, nutq dastlab ijtimoiy muomala muhitida shakllanib, keyinchalik bolaning ichki verbal-mantiqiy tafakkuri bilan integratsiyalashadi [1]. Bu qarash boshlang‘ ich sinf o‘ quvchisining nutqini individual qobiliyat deb emas, balki boshqa odamlar bilan kommunikativ munosabat jarayonida shakllanadigan harakat sifatida qarashga asos beradi. Ushbu nazariy pozitsiyaning lingvodidaktik ahamiyati shundaki: bolaga til birliklarini o‘ rgatishning o‘ zi yetarli emas, masala u birliklarni qanday o‘ rgatishda, ya’ni ularni qo‘ llashga imkon beradigan kommunikativ muhit yaratilishi kerak. Nutqning tabiiy rivojlanish mexanizmlari, avvalo, ta’lim jarayonidagi interaktiv harakatlarda namoyon bo‘ ladi. Xususan, o‘ qituvchi savollari, o‘ quvchilarning o‘ zaro dialogi, juftlikdagi topshiriqlar, birgalikdagi matn yaratish hamda muammoli holatlarni bartaraf etishga qaratilgan amaliyotlar o‘ quvchining nutqiy kompetensiyasini shakllantiruvchi amaliy omillar hisoblanadi.

So‘ nggi yillardagi tadqiqotlarda o‘ quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda didaktik o‘ yinlar, she’riy matnlar va dialoglarning metodik imkoniyatlari ko‘ rsatiladi [2]. Bundan o‘ quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun o‘ quvchining nutqiy faoliyatini faollashtiradigan mazmunli va kommunikativ muhitni tashkil etish zarurati ko‘ rinadi.

Ammo bunday tadqiqotlar masalaning bir qismi, nutqning alohida komponentlariga, masalan mazmunan bog‘ lanishli nutqqa, so‘ z boyligiga yoki ma’lum metodik usullarga yo‘ naltirilgan. Bu yondashuvlar o‘ ziga yarasha ahamiyatli bo‘ lsa-da, boshlang‘ ich sinf o‘ quvchisining nutqini fonologik, leksik, grammatik, diskursiv va pragmatik komponentlar birligi sifatida tushuntirish masalalari yetarli darajada kompleks tarzda tadqiq etilmagan. Ayniqsa, tilning lingvodidaktik xususiyatlari bilan kommunikativ til o‘ qitish tamoyillarini birgalikda o‘ rganish masalasi nazariy va metodik jihatdan qo‘ shimcha tadqiqotni talab etadi. Ushbu ilmiy bo‘ shliqdan kelib chiqib, maqolada boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini rivojlantirishning o‘ ziga xos lingvodidaktik xususiyatlarini aniqlash, nutq rivojlanishining mazmuniy tarkibini tizimlashtirish maqsad qilib olindi.

**TADQIQOT METODOLOGIYASI.**

Mazkur tadqiqot muayyan o‘ qitish metodikasining tajriba-sinov samaradorligini o‘ lchashga emas, balki boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqiy faoliyatini rivojlantirish muammosining lingvodidaktik mohiyatini nazariy manbalar va zamonaviy kommunikativ yondashuvlar prizmasi orqali qayta konseptual tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqotning obyekti sifatida boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini rivojlantirish jarayoni olindi. Tadqiqot predmeti esa nutq rivojlanishiga ta’sir etuvchi lingvodidaktik omillar, til birliklarining kommunikativ qo‘ llanilishi, dialogik o‘ zaro munosabat, kontekstual topshiriqlar, metodik tayanchlar va nutq kompetensiyasini baholash tamoyillari bilan chegaralandi.

Maqolada boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini rivojlantirish xususiyatlarini aniqlashda nazariy va qiyosiy tahlil, tizimli sintez metodlari kompleks qo‘ llanildi. Nazariy tahlil orqali so‘ zlashuv nutqining lingvistik, psixologik va pedagogik jihatlari o‘ rganildi, leksik rivojlanish, grammatik qo‘ llanilish, bog‘ lanishli va dialogik nutq, kommunikativ hamda pragmatik ko‘ nikmalar asosiy tahlil birliklari sifatida tizimlashtirildi. Lingvodidaktik yondashuvlarning nutqni rivojlantirishdagi imkoniyatlari qiyosiy tahlil natijasida aniqlandi. Olingan nazariy qarashlarni umumlashtirish natijasida nutqni rivojlantirish jarayoni-til birliklarini o‘ zlashtirish, kommunikativ faoliyat, ijtimoiy muloqot va uning semantik tuzilmalarni yaratish hodisalarining uzviy aloqadorlikdagi yaxlit tizimi sifatida namoyon bo‘ ldi.

Nutq bir vaqtning o‘ zida til tizimi, psixologik harakat va ijtimoiy kommunikatsiya bo‘ lganligi sababli, uni faqat grammatika yoki leksika doirasida tahlil qilish yetarli emas. Shu sababli, tadqiqotda lingvistik va pedagogik kategoriyalar bir-biridan alohida emas, integratsiyalashgan tizim sifatida qaraldi.

**NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI.**

Tadqiqot natijalari boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini o‘ stirish jarayonini biryoqlama yondashuv yaniy muayyan metod yoki alohida til komponenti doirasida cheklab bo‘ lmasligini ko‘ rsatadi. Nutqiy rivojlanish- lisoniy tizim elementlarining egallanishi va faol muloqot amaliyotining uzviy sintezi negizida kechadi. Bu negizning bir tomonida o‘ quvchiga zarur bo‘ lgan til resurslari-lug‘ aviy birliklar, grammatik shakllar, sintaktik konstruksiyalar va fonologik qoliplar joylashsa, ikkinchi tomonida shu resurslarni ma’lum kommunikativ vaziyatda qo‘ llash harakati turadi. Ushbu ikki jarayon bir-biridan ajralgan holda o‘ quvchi til haqida bilimga ega bo‘ lishi mumkin, lekin u bilimni nutqda erkin qo‘ llay olmasligi mumkin.

Kichik maktab yoshidagi o‘ quvchilarda nutq ko‘ nikmalarini shakllantirish lisoniy tizimning barcha bosqichlari - fonetika, morfologiya va sintaksisning o‘ ziga xosliklarini hisobga oluvchi izchil lingvodidaktik yondashuvni talab etadi. Bunda dastlab, singarmonik va orfoepik ko‘ nikmalarni qaror toptirish uchun to‘ g‘ ri talaffuz hamda savodli yozuvni rivojlantirishga qaratilgan fonetik-artikulyatsion mashg‘ ulotlar va interaktiv topshiriqlar tatbiq etilishi lozim. Ikkinchidan, tilning agglyutinativ xususiyatiga bog‘ liq qo‘ shimchalarni to‘ g‘ ri qo‘ shish va tovush o‘ zgarishlarini o‘ zlashtirish amaliy o‘ yinlar, ko‘ rgazmali topshiriqlar orqali shakllantiriladi. Uchinchidan, tilning tabiiy sintaktik qurilishini egallash uchun rasmlar asosida gap tuzish, gaplarni mantiqiy izchillikda bayon qilish, monolog va dialogik nutqni rivojlantiruvchi vaziyatli topshiriqlar samarali hisoblanadi. Shunday qilib, nutq o‘ stirishning amaliy-metodik evolyutsiyasi fonetik-artikulyatsion mashqlardan boshlanib, 1-2-sinflarda lug‘ at boyligini oshirish, 2-3-sinflarda mantiqiy modellashtirish va 3-4-sinflarda rolli o‘ yinlar, dialoglar va kommunikativ vaziyatlar orqali o‘ quvchilarning erkin, to‘ g‘ ri, mantiqiy va madaniy nutqini shakllantirish bosqichlarini o‘ z ichiga oladi.

Bundan ko‘ rinib turibdiki, boshlang‘ ich sinf darsida yangi so‘ zning ma’nosini aytish yoki grammatik shakl qoidasini tushuntirish til o‘ rganishning boshlang‘ ich bosqichi hisoblanadi. Ammo lingvodidaktik jarayon shu yerda to‘ xtab qolsa, o‘ quvchining produktiv nutqi yetarli darajada rivojlanmaydi. So‘ z yoki grammatik shakl yangi kontekstda qo‘ llanilgandagina u faol kommunikativ resursga aylanadi.

Bu holatni leksik rivojlanish misolida aniqroq ko‘ rish mumkin. O‘ quvchi ma’lum bir so‘ zning ma’nosini tanishi passiv leksik bilimni bildiradi. Shu so‘ zni berilgan gapda qo‘ llashi reproduktiv darajaga, uni oldindan berilmagan yangi kommunikativ vaziyatda mustaqil tanlab qo‘ llashi produktiv darajaga tegishli. Demak, lug‘ at boyligining rivojlanishini faqat so‘ zlar soni bilan o‘ lchash lingvodidaktik jihatdan yetarli emas. Uning funksional samaradorligi, diskursiv tabiati va muayyan muloqot maqsadiga xizmat qilish darajasi ham e’tiborga olinishi kerak.

Nutqni rivojlantirish amaliyotida matn segmenti bilan ishlash strategiyasi yetakchi o‘ rin egallaydi. Xususan, matnni o‘ qish, qayta bayon qila olish, savollarga javob berish, matn ustida kritik mulohaza yuritish hamda dialogik va monologik diskurslarni loyihalashga qaratilgan topshiriqlar o‘ quvchilarning mantiqiy-bog‘ lanishli nutq kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda o‘ qituvchining namuna sifatidagi to‘ g‘ ri nutqi va o‘ quvchilarni erkin fikr bildirishga qiziqtirishi muhim.

Yana bir lingvodidaktik xususiyat – milliy va madaniy komponentni o‘ qitish mazmuniga kiritish. Folklordan foydalanish, hususan, maqollar, ertaklar hamda bolalar badiiy asarlari asosida tashkil etilgan ijodiy topshiriqlar o‘ quvchilarning lug‘ aviy imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, til o‘ rganishga rag‘ batlantiradi va muloqot ko‘ nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, o‘ quvchilar nutqini o‘ stirishda zamonaviy ta’lim texnologiyalari-interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar hamda AKT imkoniyatlaridan unumli foydalanish muhim amaliy ahamiyatga ega. Bu o‘ quvchining darsdagi tashabbuskorligini oshirib, ularga o‘ z mulohazalarini ochiq-oydin va erkin bildirishlariga zamin yaratadi.

Nutq rivojlantirishdagi yana bir xususiyat grammatik bilim bilan kommunikativ grammatikaning farqida ko‘ rinadi. Boshlang‘ ich sinf o‘ quvchisi grammatik qoidani to‘ g‘ ri aytishi yoki ma’lum grammatik shaklning nomini tanishi mumkin. Biroq, bu bilimni nutqda qo‘ llash uchun shaklni bilish yetarli emas, u bilan birga ma’nosi va funksiyasini ham anglashi lozim. Shuning uchun grammatikani o‘ rgatishda “qoid – misol – mashq” sxemasini kommunikativ kontekst bilan to‘ ldirish, ayniqsa, uni ijodiy topshiriqlar orqali amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Grammatik birlikni o‘ rgatishning lingvodidaktik ketma-ketligi “shakl – ma’no – funksiya – kontekst – produktiv qo‘ llash” tarzida qurilgani ma’qul. Bunday yondashuvda o‘ quvchi grammatik konstruksiyaning qanday tuzilganini bilibgina qolmay, uning qanday ma’noni bildirishini va qaysi kommunikativ vaziyatda qo‘ llanilishini ham tushunadi. Bu Hallidayning tilni ma’no yaratuvchi ijtimoiy tizim sifatida tushuntirishi bilan nazariy jihatdan uyg‘ unlashadi [3].

Nutqiy taraqqiyotning navbatdagi muhim xususiyatlaridan biri dialogik muloqot tizimidir. Dialog faqatgina ta’limiy usul vazifasini o‘ tamay, balki nutq shakllanishining ichki mexanizmi sifatida namoyon bo‘ ladi. Muloqot jarayonida o‘ quvchi bir vaqtning o‘ zida axborotni qabul qilish, uni anglash, javob mazmunini tuzish, mos leksik birliklarni tanlash, sintaktik qurilmalarni shakllantirish hamda suhbatdoshining reaksiyasini baholash kabi murakkab kognitiv harakatlar majmuasini amalga oshiradi. Shu sababli, dialogik nutq o‘ quvchining lisoniy imkoniyatlarini harakatga keltirish bilan birga, uning kommunikativ strategiyalarini qaror toptirishga xizmat qiladi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, muloqotdagi dialoglar sonini nutqiy rivojlanishning mutlaq va qat’iy mezoniy ko‘ rsatkichi sifatida baholash ilmiy jihatdan o‘ zini oqlamaydi. Darsda o‘ quvchilarning ko‘ p gapirishi ularning nutq sifati yuqori degani emas. Dialog sifatli bo‘ lishi uchun o‘ quvchi boshqa odamning fikriga javob berishi, qo‘ shimcha savol berishi, o‘ z fikrini tushuntirishi, dalillashi yoki boshqa pozitsiyani taqqoslashi kerak. Shu sababli dialogik nutqni baholashda nutq sonidan ko‘ ra, kommunikativ mazmunning qurilishi asosiy ko‘ rsatkich bo‘ lishi kerak.

Nutq rivojlanishining keyingi muhim jihati qo‘ llanilayotgan metodik tayanchlarning xarakterida namoyon bo‘ ladi. Boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining til resurslari bir xil darajada bo‘ lmaganligi sababli, barcha o‘ quvchidan birdan erkin gapirishni talab qilish ayrim bolalarning kommunikativ passivligiga olib kelishi mumkin. Bunda tayanch so‘ zlar, gap boshlanmalari, rasmlar, sxemalar, yetakchi savollar va dialog namunalari o‘ quvchiga nutqni tashkil etishga yordam beradi. Ularning asosiy vazifasi o‘ quvchiga mustaqil nutqni boshlash uchun ko‘ maklashish, motivatsiya berishdan iborat.

Nutq rivojlanishining yana bir muhim xususiyati nutqning diskursiv xarakterida. O‘ quvchi yakka gapda grammatik jihatdan to‘ g‘ ri gapirishi mumkin, lekin bir necha gap orasida mazmunli bog‘ lanish yaratishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shu sababli, bog‘ liqli nutqni rivojlantirishda o‘ quvchiga faqat “matnni qayta ayt” degan topshiriq emas, balki voqeaning sababini tushuntirish, voqealarni izchil joylashtirish, qahramonga baho berish, o‘ z fikrini qo‘ shish va matnni boshqa holat bilan bog‘ lash kabi topshiriqlar samarali bo‘ ladi.

Bu yerda ijodiy topshiriqlarning lingvodidaktik ahamiyati ortadi. Ijodiy topshiriq o‘ quvchini tayyor matnni takrorlashdan yangi mazmun yaratishga o‘ tkazadi. Masalan, matnning davomini mustaqil tuzish, rasm asosida voqea yaratish, dialogga yangi xulosa taqdim etish yoki ma’lum bir voqeani boshqa qahramon nomidan bayon qilish o‘ quvchidan leksik va grammatik resurslarni yangi kombinatsiyada qo‘ llashni talab etadi. Bu kabi topshiriqlar faqatgina nutqini o‘ stirish bilan cheklanmay, bolaning kognitiv faoliyatini ham kuchli harakatga keltiradi. Deylik, “Tejamkorlik” mavzusidagi darsda o‘ quvchiga suv va elektr energiyasini tejash yuzasidan o‘ z xulosalarini tuzish va uni himoya qilish vazifasi berildi. Bu jarayonda bola beixtiyor sabab va oqibatni bog‘ lashga, fikrini dalilla bilan asoslashga o‘ rganadi. “Qizil kitobga kiritilgan hayvonlar” mavzusidagi yondashuvimiz ham shunga o‘ xshash: yo‘ qolib borayotgan jonzotlar yoki o‘ simliklar nomidan ommaga urojat yozish mashg‘ uloti o‘ quvchining ijodiy hayolotini ishga solish bilan bir qatorda, axborotni muayyan kommunikativ maqsadga moslab ifodalash ko‘ nikmasini shakllantiradi.

Izlanishlarimiz natijasida aniqlangan yana bir muhim holat - nutqni baholash mezonlarini kengaytirish ehtiyoji mavjud. Boshlang‘ ich sinflarda nutqni baholash ko‘ pincha grammatik to‘ g‘ rilik, so‘ zlarni aniq aytish yoki berilgan matnni o‘ qish, qayta aytish bilan chegaralanishi mumkin. Biroq, kommunikativ kompetensiyaning to‘ liq tarkibi bunday o‘ lchovga sig‘ maydi. Shu sababli, nutq rivojlanishini baholashda kamida to‘ rtta mezon hisobga olinishi ma’qul: til to‘ g‘ riligi, mazmundorlik, bog‘ liqlik va kommunikativ muvofiqlik. Til to‘ g‘ riligi grammatik va leksik me’yorlarni qo‘ llashni, mazmundorlik fikrda aniq ma’no borligini, bog‘ liqlik fikrlarning izchilligini, kommunikativ muvofiqlik esa nutqning vaziyatga va maqsadga muvofiqligini bildiradi.

Bu mezonlarni shakllantirishda esa, yuqorida aytib o‘ tilganidek, ijodiy xarakterdagi topshiriqlar yetakchi didaktik manba vazifasini o‘ taydi. Bunday topshiriqlar o‘ quvchini tayyor til shablonlarini mexanik ravishda takrorlashdan uzib, lisoniy birliklardan yangi muloqot sharoitlarida mustaqil foydalanishga, o‘ z fikrini cheklovlarsiz bayon etishga hamda nutqiy maqsadga mos so‘ z va sintaktik qurilmalarni to‘ g‘ ri saralashga undaydi. Shu bois, ijodiy topshiriqlar nazariy til bilimlarini bevosita amaliy nutqiy faoliyatga ko‘ chiradigan, matnning mantiqiy, mazmuniy va kommunikativ mukammalligini ta’minlaydigan asosiy mexanizmdir.

Ushbu natijalar asosida boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini rivojlantirishni “til tizimi – ijodiy topshiriqlar – kommunikativ mazmun” birligi orqali tushuntirishdan iborat deb belgilaymiz. Bunda til tizimi – o‘ quvchining fonetik, leksik, grammatik va sintaktik bilimlarini nutqiy faoliyatda qo‘ llash imkonini beruvchi lingvistik asos sifatida qaraladi. Ijodiy topshiriqlar esa – o‘ quvchining mustaqil fikrlashi, nutqiy faolligi va ijodiy ifoda imkoniyatlarini rivojlantirishga yo‘ naltirilgan metodik vositalar hisoblanadi. O‘ quvchining til birliklaridan real yoki modellashtirilgan muloqot vaziyatlarida maqsadga muvofiq va mazmunli foydalanishini ta’minlovchi nutqiy komponent bo‘ lsa- kommunikativ mazmunni tashkil qiladi.

Demak, bu modelda grammatik va leksik bilimlar boshlang‘ ich resurs sifatida, ijodiy topshiriqlar shu resurslarni faollashtiruvchi mexanizm sifatida, produktiv nutq esa rivojlanishning asosiy natijasi sifatida qaraladi. Bu yondashuvning nazariy ahamiyati shundan iboratki, u nutq rivojlanishini faqat til o‘ qitish metodikasining xususiy vazifasi emas, balki lingvistik, psixolingvistik va pedagogik jarayonlarning kesishuvida yuzaga keladigan kompleks hodisa sifatida tushuntiradi. Amaliy jihatdan esa til o‘ rganish darslarida topshiriqlar tizimini qayta ko‘ rib chiqish, baholash mezonlarini kengaytirish va muntazam muloqotni darsning tizimli komponentiga aylantirish uchun asos bo‘ la oladi.

**XULOSA.**

Boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini rivojlantirish masalasini lingvodidaktik jihatdan ta hlil qilish nutqning faqat til bilimlarini o‘ zlashtirishga tenglashtirilmasligi kerakligini ko‘ rsatdi. Nutq rivojlanishi til birliklarini bilish, ularni

kommunikativ vaziyatda qo‘ llash, ma’noli bayon qilish, dialogga kirishish va o‘ z nutqini nazorat qilish jarayonlarining o‘ zaro bog‘ liq tizimidan iborat. Bunda ta’sir etuvchi asosiy mexanizmlar ijodiy topshiriqlar hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iborat: boshlang‘ ich sinf o‘ quvchisining nutqini rivojlantirishning lingvodidaktik samaradorligi til resursi bilan kommunikativ harakat va unga sharoit yaratuvchi ijodiy topshiriqlarning integratsiyasiga bog‘ liq. Nutq rivojlanishining o‘ ziga xos xususiyati uning ijtimoiy o‘ zaro munosabat bilan chambarchas bog‘ liq ekanligida. Shuning uchun boshlang‘ ich sinf darsida o‘ quvchining nutqiy ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish metodik jihatdan asosiy vazifa bo‘ lishi kerak.

Grammatik bilimni kommunikativ kompetensiyaga aylantirish uchun shakl, mazmun, funksiya va kontekstni bir-biridan ajratmaslik maqsadga muvofiq. Leksik rivojlanishda ham so‘ zlarning sonidan ko‘ ra, ularning faol va funksional qo‘ llanilishi ustuvorlikka ega bo‘ lishi kerak. Bog‘ lanishli nutqni shakllantirishda esa matnni takrorlashdan tashqari, o‘ quvchining fikrini yaratishga, voqeani turlicha bayon qilishga, dalillashga va ijodiy qayta qurishga yo‘ naltirilgan topshiriqlar ko‘ paytirilishi zarur. Bularni amalga oshirish uchun o‘ quvchiga tanish ijtimoiy-madaniy masalalardan, bolalar adabiyotidan, kundalik kommunikativ vaziyatlardan va muammoli vaziyatlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Keyingi tadqiqotlarda ushbu yuqorida keltirilgan boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqini rivojlantirish modelini, nutqiy kompetensiyaning yosh xususiyatlariga mos diagnostik mezonlar va indikatorlarini validatsiya qilish, tajriba va nazorat guruhlari asosida pedagogik tajriba-sinov o‘ tkazish va natijalarni statistik usullar orqali taqqoslash zarur. Shuningdek, boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqiy rivojlanishiga til muhiti, ta’lim muhiti, ijtimoiy-madaniy omillar va raqamli kommunikatsiya vositalarining ta’sirini kompleks tarzda o‘ rganish asosiy ilmiy tadqiqot yo‘ nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘ YXATI

1. Vygotsky L. S. Thought and Language. Revised and expanded edition. Cambridge, MA: The MIT Press, 2012. URL: https://mitpress.mit.edu/9780262304917/thought-and-language/
2. Ешимбетов О. Қорақалпоқ тилида талим олиб бориладиган мактабнинг бошланғич синф уқувчилар нутқини ривожлантириш омиллари // “Modern science and research” Volume 2/ Issue 6/ modernscience.uz 2023. –B.971-974.
3. Halliday M.A.K. Towards a language-based theory of learning. *Linguistics and Education, 1*993, *5*(2), – P.93–116.
4. Rubinstein S.L. *Osnovy obshchey psikhologii.* – Piter, 2002.
5. Bruner J.S. *Child’s Talk: Learning to Use Language.* W.W.Norton, 1983.
6. Fiona Maine. *The role of oral language in the dialogic primary classroom.* // **Education 3–13, 2024.** – **52**(7). – P.916–929. https://doi.org/10.1080/03004279.2024.2357894
7. Qosimova K. va boshq. Ona tili o‘ qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009. – B.302.